



Олександр Неприцький,

кандидат історичних наук,
доцент кафедри всесвітньої історії Вінницького державного педагогічного університету ім. М.Коцюбинського,
координатор Вінницького центру євроатлантичної інтеграції

Україна нейтральна – Україна нереальна

Політики, політологи, журналісти, громадські діячі сьогодні активно дискутують три можливі шляхи зовнішньої політики України. Перший – інтеграція у структури Північноатлантичного альянсу і співпраця із західними країнами. Другий – приєднання до Ташкентського договору про колективну безпеку й тісна співпраця з Російською Федерацією. І третій – збереження нейтрального статусу української держави.

Предметом дослідження цієї статті є третій варіант – збереження нейтралітету. Наша мета полягає в тому, щоб з'ясувати, наскільки привабливим для самої України та сусідніх держав є український нейтралітет, і чи можливе існування нейтральної української держави на Сході Європейського континенту в сучасних умовах.

Для відповіді на поставлені питання пропонуємо:

1) з'ясувати умови, що необхідні для українського нейтралітету;

2) проаналізувати історичний шлях і спроби створення нейтральної української держави в XVII і на початку XX століть та провести паралель із відродженням української державності в кінці XX ст.;

3) розглянути тенденції розвитку української держави за умови втілення політики нейтралітету.

У міжнародному праві нейтралітет розуміється як участь у війні, а в мирний час – як відмова від участі у воєнних блоках. Країни, що обрали для себе нейтральну позицію, підлягають трьом обмеженням на період війни: не надавати власні збройні сили воюючим сторонам; не надавати власну територію для використання воюючими сторонами (переліт, базування, перевезення тощо); не дискримінувати жодну із сторін у поставках зброї і товарів воєнного призначення (тобто, вводити або однакові обмеження для всіх, або скасувати їх зовсім).

У «популярній», а точніше – «популістській» версії ідея нейтральності в Україні подається нашим громадянам таким чином: країна ні з ким не воює, а всі ресурси може спрямувати на економічний і соціальний розвиток; класичними прикладами зазначеної моделі розвитку є Австрія, Швеція, Швейцарія, Фінляндія. Очевидно, що тут застосовується одне з ключових правил пропаганди: навіщо брехати, якщо можна досягти тих самих результатів, чітко дозуючи правдиву інформацію.

У наведеній вище версії викладена щира правда, але вкрай обмежена. Замовчуються щонайменше дві умови успішного нейтралітету. *По-перше*, нейтральність у міжнародній практиці не може бути волею лише однієї країни. Необхідним є ще бажання потужніших сусідніх і великих держав світу бачити цю країну нейтральною. А таке бажання повинно базуватися на інтересах національної безпеки кожного потужного гравця на геополітичній мапі. Політику держав визначають не міжнародні

норми і правила, а реальні життєві інтереси. Норми змінюються внаслідок зміни інтересів, а не навпаки.

По-друге, не потрібно плутати нейтралітет і обеззброювання країни! Держава повинна бути у змозі самотужки надійно захистити свою територію по всьому периметру та забезпечити наявність, у достатній кількості та боєготовності, всіх видів і родів військ. Відмова від будь-яких союзницьких зобов'язань у війні позбавляє країну всіх союзників у разі агресії проти неї.

Розгляньмо докладно обидві умови. Історія свідчить, що заява про нейтралітет не зупиняє агресора. Наявність потужного сусіда (нацистської Німеччини), який мав недружні наміри щодо ряду нейтральних країн, призвела до окупації Бельгії, Люксембургу, Голландії, Норвегії, Данії у Другій світовій війні. Як сказав про свою державу заступник Посла Королівства Бельгія в Україні пан Фредерік Девальтер, ми зробили висновки з огляду на те, що наша країна лежить на стику двох цивілізацій – латинської та германської – і політика нейтралітету не вберегла Бельгію від нападу гітлерівських військ. Тому Королівство Бельгія увійшло до організації колективної безпеки – Північноатлантичного альянсу [1]. [Теза про стик двох цивілізацій нічого не нагадує? – **О.Н.**]

Радянський Союз увів війська в Афганістан у 1979 р., знехтувавши умовами договору про нейтралітет і ненапад від 1931 р., який подовжувався кожні 10 років.

Останній близький нам приклад – це російсько-грузинська війна 2008 року. Позаблоковий статус Грузії не захистив її від російських військ. А жодного союзника у цієї країни не виявилось.

Навіть «найнейтральніша» країна Швейцарія була під загрозою нападу. Наполеон перед війною з Австрією спочатку заручився домовленістю зі Швейцарією про дотримання «абсолютного нейтралітету», а потім попередив: «Якщо мені буде потрібно пройти через Швейцарію, я це зроблю. Привід я завжди знайду – будь-який німецький памфлет, спрямований проти мене, стане виправданням моїх цілей» [2].

З огляду на те, що державні діячі європейських нейтральних країн дуже чітко розуміють ціну гарантій нейтралітету, сьогодні Австрія, Швеція і Фінляндія дуже умовно залишаються нейтральними країнами. Норма про нейтралітет була введена в австрійську конституцію у 1955 р. як умова відновлення державності: війська США, Великої Британії і Франції виходили з Австрії, а СРСР погоджувався на відновлення демократичної Австрійської Республіки за однієї принципової умови – неприєднання країни до НАТО. Пізніше Австрія зробила все можливе, щоб звести конституційну норму про нейтралітет нанівець. У 1995 р. Австрія стала членом Європейського Союзу і творить Спільну зовнішню безпекову політику,

що лежить в основі другої опори ЄС. «Упродовж останніх років було внесено деякі зміни у національне законодавство країни. У Законі про діяльність військ, Законі про військову техніку та Кримінальному кодексі було вилучено згадування про закріплені у Конституції нейтральний статус та пов'язані з цим обмеження. У новій редакції австрійської військової доктрини від 2001 р. говориться про те, що Австрія є вільною від союзів, а не нейтральною країною, яка сама вирішує питання щодо своєї участі чи неучасті у тій чи іншій військовій операції» [3].

Ще більш умовним можна назвати нейтралітет Фінляндії та Швеції. Норма про нейтралітет не внесена у конституції цих держав. Сталося так, що Фінляндія, як і Австрія, входила до того переліку країн, що програли Другу світову війну. Але на відміну від австрійської території, фінська була окупована військами Радянського Союзу. У той час як СРСР насаджував комуністичні режими у країнах Центрально-Східної Європи (Польща, Чехословаччина, Угорщина), Фінляндія 6 квітня 1948 р. уклала з Радянським Союзом Договір про дружбу, співробітництво і взаємодопомогу, який докорінним чином відрізнявся від аналогічних договорів із країнами соцтабору. В договорі йдеться не про нейтралітет, а лише про зобов'язання договірних сторін «не укладати будь-яких союзів і не брати участі у коаліціях, спрямованих проти Другої Високої Договірної Сторони» [4]. Так Фінляндії вдалося уникнути побудови соціалізму радянського зразка.

У 1995 р. Фінляндія стала членом ЄС. Вона мала статус спостерігача у Західноєвропейському союзі (європейському воєнному союзу) і Раді Євроатлантичного Партнерства. Фінляндія співпрацює з Альянсом у рамках програми «Партнерство заради миру», проводить спільні навчання на своїй території та бере участь у миротворчих операціях під егідою НАТО.

Швеція не закріпила нейтральний статус у Конституції держави. Нейтралітет згадується лише у щорічних Зовнішньополітичних деклараціях уряду. До того ж Швеція, з огляду на своє геополітичне становище, завжди могла розраховувати (як, врешті-решт, і Фінляндія) на втручання країн Північноатлантичного альянсу в разі агресії Радянського Союзу. Швеція прикривала стратегічно важливий Скандинавський плацдарм, а також прохід до країни – члена НАТО – Норвегії. У 1990-х рр. було оприлюднено текст таємної угоди, укладеної зі США ще 1949 р., відповідно до якої у разі війни Швеція ставала на бік США та НАТО [5]. Тому в офіційній доктрині НАТО Швеція розглядалася як природний союзник і мала всі підстави покладатися на захист Альянсу [6].

Швеція, аналогічно із попередньою країною, є членом ЄС та формує Спільну зовнішню і безпекову політику, бере участь у програмі «Партнерство заради миру», з 1992 року є членом Ради Євроатлантичного Партнерства й активним учасником миротворчих акцій під проводом НАТО.

Із середини 1990-х рр. в Австрії, Фінляндії і Швеції активно обговорюється можливість офіційного вступу до НАТО і таким чином юридичного закріплення того факту, що ці країни активно співпрацюють з Альянсом і через геополітичне становище, цивілізаційний вибір та економічні зв'язки є частиною трансатлантичної оборонної системи.

Швейцарія – єдина абсолютно нейтральна держава. Країна дотримується нейтралітету, який базується на вимозі, що мають сусідні країни та великі держави від її

статусу. Повне визнання швейцарського нейтралітету, по суті, тривало від 1546-го до 1815 р., коли до тексту Паризьких мирних угод було вписано речення про акт нейтралітету: «Договірні сторони... визнають завдяки наданому поясненню, що нейтралітет і непорушність Швейцарії та її незалежність від кожного чужого впливу відповідають інтересам спільної європейської політики» [7]. На території Швейцарії під час двох світових та холодної війни проходили міжнародні зустрічі, проводилися розвідувальні й торговельні операції. І вирішальною перевагою, що гарантує визнання швейцарського нейтралітету, є розміщення коштів різних країн та окремих осіб із ворогуючих блоків у банках цієї держави.

Проте «хочеш миру – готуйся до війни». Нейтральні країни мусять самотужки дбати про власну безпеку та захист території. Держави, що мають поряд потужних сусідів, витрачають на оборону в межах 5% національного бюджету (Сирія, Пакистан, Туркменістан). Країни Європи, що не мають сусідів, які демонструють агресивні наміри щодо них, витрачають значно менше. Наприклад, Швеція, яка на розбудову своєї оборонної системи виділяла 2,5% національного бюджету, хоч останнім часом і скоротила цю статтю бюджету до 1,5%, але у 2008 році витратила на оборонні цілі 39 млрд. крон, що дорівнює \$4,25 млрд. [8]. Витрати Швейцарії на підтримку обороноспроможності у 2007 році склали, у перерахунку на долари, приблизно \$4 млрд. [9].

Тепер з'ясуємо, чи має Україна вищеописані дві умови (відповідність нашого нейтралітету інтересам сусідніх потужних держав та здатність самостійно забезпечити обороноздатність країни) для забезпечення свого нейтралітету. З огляду на те, що політичні та державні дії Російської Федерації постійно погрожують Україні й висловлюють територіальні претензії до неї, а студенти у вузах Росії вивчають, що «суверенитет України представляє собою настільки негативне для русської політики явлення, що в принципі может спровоцировать вооруженный конфликт...» Україна як государство не имеет никакого геополитического смысла» і її необхідно «расчленить на шесть частей» (цитуються підручник О. Дугіна «Основи геополітики» [М., 1997], рекомендований Міністерством освіти Російської Федерації [10]), перша умова – не виконується.

Якщо Швейцарія, маючи 41,3 тис. кв. км території, витрачає на оборону \$4 млрд., то, склавши просту пропорцію, підрахуємо, що для виділення такої самої кількості коштів на одиницю своєї території Україні потрібно фінансувати оборонний бюджет у розмірі \$58,4 млрд., що перевищує доходну частину бюджету нашої держави. Для створення «шведських умов» за всіма ключовими показниками, за підрахунками експертів, українській армії потрібне фінансування у 30 разів більше від нинішнього [11]. Як бачимо, самостійно Україна не може фінансово забезпечити обороноздатність країни в умовах нейтралітету. Таким чином, друга умова також не виконується. Без вступу у воєннополітичні блоки Україна може тільки визнати себе беззбройною і готовою до капітуляції.

Уже двічі в історії Україна намагалася одноосібно запроваджувати політику нейтралітету, не зваживши на геополітичну ситуацію та інтереси сусідніх держав. Перший раз – у XVII столітті після Визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького. Закінчилося це підписанням Андрусівського договору в 1667 році, за умовами якого українська держава

була поділена між Московською державою та Річчю Посполитою. Аналогічна ситуація склалася у ХХ столітті за часів Української Народної Республіки. Нелюбов В. Винниченка і М. Грушевського до регулярної армії, призвели до обеззброєння України. Позиція Винниченка, що Україна ні з ким воювати не буде, та Грушевського, що утримування регулярної армії є марнуванням часу, поклали край українській державності. Абсолютно беззахисну Україну захопили російські більшовицькі війська. У 1921 р. Ризький договір закріпив поділ української території по річці Збруч між Польщею і Радянською Росією.

Утретє Україна спробувала одноосібно провадити політику нейтралітету після здобуття незалежності у 1991 році. Але геополітична карта світу не змінилася. Вищеприписані дві умови нейтралітету для України як не виконувалися, так і не виконуються. Ще в 1996 р. Баррі Поузен [12] проаналізував можливість оборони території України від уявної агресії Росії та дійшов висновку, що ми не в змозі самотужки забезпечити оборону своєї держави. Під час конфлікту в Керченській протоці (осінь – початок зими 2003 р.) реакція України на порушення Росією норм міжнародного права та статті 2 Договору про дружбу і співробітництво між двома країнами від 31 травня 1997 року, а також на загрозу втрутитися на територію нашої держави показала, що реальний збройний опір російській інтервенції Україна чинити не може. Російська «проба сили» із островом Тузла продемонструвала нашу беззахисність перед зовнішнім агресором: ми не маємо союзників і моці для захисту Батьківщини.

Російська Федерація продовжує наполегливо пропонувати Україні ідею нейтралітету. До цього Москва так само пропонувала цю позицію Грузії. Прийняття частиною грузинського населення і політичних лідерів ідеї нейтралітету призвело до розбурхування сепаратизму, безнадійної війни з Росією та втрати Грузією третини своєї території. І це ще не кінець грузинським проблемам. Натомість у таких постсоціалістичних державах, як Словаччина, Чехія, Польща, Словенія, країни Балтії, ідея беззбройного нейтралітету була відкинута (хоч у 1990-х роках теж обговорювалася) і сьогодні ці країни – члени НАТО та ЄС, на які жодна велика і потужна держава (у тому числі й Російська Федерація) не наважиться вчинити напад, бо до числа їх союзників входять майже три десятки держав – учасниць Північноатлантичного альянсу.

На яку ж перспективу може розраховувати Україна, зайнявши позицію самопроголошеного беззбройного нейтралітету?

Україна знаходиться на стику двох цивілізацій – євроатлантичної та євразійської. Це означає, що Українська територія географічно і українське населення ментально розірвані між двома цивілізаційними утвореннями. (Якщо зважити на повернення кримських татар, то – трьома цивілізаціями. Потрібно також врахувати ісламську складову.)

Згадавши теорію Семюела Хантінгтона [13], що майбутні конфлікти відбуватимуться на стикові цивілізацій, а в їх основі лежатимуть міжцивілізаційні розбіжності, вимальовується дуже невтішна перспектива для нейтральної України. Якщо не докласти зусиль і не виявити політичної волі, щоб наша держава опинилася серед держав західної або слов'янсько-православної (за Хантінгтоном) цивілізації, то вона буде знову розділена між цими двома світами. На цьому історія соборної незалежної української держави зразка кінця ХХ-го – початку ХХІ ст. завершиться.

За наявності політичної волі державної еліти Україна може стати як складовою західної цивілізації, що передбачає вступ до НАТО та ЄС, так і складовою євразійського простору, що означає підписання Ташкентського договору про колективну безпеку і протекторат Російської Федерації. (Розгляд названих двох шляхів не є завданням цієї статті.) Але Україна не спроможна зберегти державність, дотримуючись нейтралітету, оскільки:

1) не всім сусідам вигідний український нейтралітет; Україна має сусідню державу, яка відкрито заявляє про агресивні наміри щодо неї і вже багаторазово ці наміри реалізовувала;

2) українська держава не має можливості самостійно, без союзників гарантувати власну обороноздатність;

3) досвід інших країн – Бельгії, Люксембургу, Нідерландів, Норвегії, Данії, Грузії – показує, що нейтральні держави зазнають нападу агресорів і нейтралітет не дає жодних гарантій мирного співіснування із сусідніми країнами;

4) територія України належить до різних цивілізаційних утворень і за відсутності цілеспрямованих зусиль для здійснення єдиного цивілізаційного вибору припинить своє існування як незалежна суверенна соборна держава.

Таким чином, подальша доля української держави можлива в трьох варіантах: Україна – член євроатлантичного співтовариства, Україна – частина євразійського простору, Україна – розірвана навпіл. А четвертий варіант – єдина, суверенна і нейтральна Україна – це утопія.

1. Виступ Фредеріка Девельтера на відкритті Хмельницького центру євроатлантичної інтеграції 23 квітня 2009 року. – Режим доступу: <http://soskin.info/news/2643.html>
2. Цуцкиридзе Л. Нейтралітет – худший выбор // Грузия online. Информационно-политический портал. – Режим доступу: <http://www.apsny.ge/analytics/11732145292.php>
3. Огризко Р. Чи є альтернатива НАТО? // Економічний часопис-XXI. – 2008. – № 11–12. – С. 21–23.
4. Договор о дружбе, сотрудничестве и взаимной помощи между Союзом Советских Социалистических Республик и Финляндской Республикой. Москва, 6 апреля 1948 г. // Системная история международных отношений в четырех томах. 1918–2003. События и документы / Под ред. А.Д. Богатурова. – Том IV. – М.: НОФМО, 2003–2004. – С. 78.
5. Палій О. Чому Україна не Швейцарія? Неможливість нейтралітету для України // Європейський простір. Портал європейського громадянського суспільства України. – Режим доступу: <http://eu.prostir.ua/library/1379.html>
6. Пашков М. Шведська модель безпеки: миролюбний, добре озброєний нейтралітет // Національна безпека і оборона. – 2009. – № 1. – С. 41.
7. Єшко Ю. Факти та ілюзії про нейтралітет // Спецкор. Дніпропетровське інформаційно-аналітичне Інтернет-видання, 1997. – Режим доступу: http://spetskor.dp.ua/art_827.php
8. Мельник О., Чернова А. Нові виклики та загрози вимагають нових підходів до оборони: досвід Швеції // Національна безпека і оборона. – 2009. – № 1. – С. 31, 35.
9. Statistik Schweiz. – Режим доступу: http://www.bfs.admin.ch/bfs/portal/de/index/themen/18/03/blank/key/ausgaben_nach_funktionen0/gesamt.html
10. Цитата за: Соскін О. Україна – органічна складова євроатлантичної цивілізації // Портал Олега Соскіна. – Режим доступу: <http://www.soskin.info/material.php?pokaz=2145>
11. Мельник О. Чернова А. Вказана праця. – С. 35.
12. Поузен Б. Концепція оборони для України // Україна: проблеми безопасности. – М., 1996. – С. 85–136.
13. Huntington S. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. – N.Y.: Simon & Schuster, 1996.